

הסוגיא השש עשרה – לא יעמוד אדם ברשות היחיד וישתין ברשות הרבים
(צט ע"א 12-22)

לא יעמוד אדם ברשות היחיד וישתין ברשות הרבים

(א) אמ' רב יוסף: השתין זרק – חייב חטאת.

(ב) [1] הא בעינא עקירה מעל מקום ארבעה וליכא!
מחשבתו משויא ליה מקום.

[2] דאי לא תימא הכי, הא דאמ' רבא: זרק לפי הכלב, בפי הכבשן – חייב.
הא בעינא הנחה על גבי מקום ארבעה וליכא!
אלא: מחשבתו משויא ליה מקום,
הכא נמי מחשבתו משויא לה מקום.

5

(ג) בעי רבא: הוא ברשות היחיד ופי אמה ברשות הרבים, מהו?
בתר עקירה אולינן או בתר הוצאה?
תיקו.

10

חילופי הנוסחאות

[3+6] הא כך בענף או, אבל בענף מד: "והא". [5] זרק לפי הכלב כך בענף או, אבל בענף מד: "זרק ונח בפי הכלב" (בכ"י מינכן, שיבוש: "זרק ונח הכלב"). מסתבר שהמילה 'נח' הוספה בהשפעת השאלה "הא בעינא הנחה...".

מסורת התלמוד

[3] הא בעינא עקורה מעל מקום ארבעה וליכא שבת ד ע"א. [5] הא דאמר רבא זרק שבת קב ע"א. [9-10] בעי פלוני... בתר X אזלינן... או (דילמא בתר) Y (אזלינן) שבת ה ע"ב = שבת ק ע"א; קידושין ז ע"ב; נדה מג ע"א X 3; בבא קמא יז ע"ב; זבחים לא ע"א; נזיר סד ע"א X 2; מנחות סט ע"ב; חולין צב ע"ב.

רש"י

מחשבתו שהוא צריך לכך, משויא לה הוצאה חשובה. זרק מתחילת ארבעה לסוף ארבעה. בפי הכבשן שקלטתה שלהבת ונשרפה. בתר עקורה מן הגוף אזלינן, והן נעקרין מן החלל של הגוף. או בתר יציאה שיוצא ממנו, והרי פי אמה ברשות הרבים ואין כאן עקירה מרשות היחיד.

פירוש הסוגיא

תקציר

הקביעה המיוחסת לרב יוסף המופיעה בפסקא (א) של הסוגיא היא בסיס לדיון שבפסקא (ב), שם נבחנת משנתנו מנקודת מבטם של דיני הוצאה. נראה שדברי רב יוסף: "השתין ורק חייב חטאת", הפותחים את הסוגיא, נוצרו על ידי בעלי הגמרא בהשראת דבריו במקורות אחרים, זאת כדי שיהיו פתח לבירור משנתנו מנקודת מבטם של דיני הוצאה. הדיון עצמו, המופיע בפסקא (ב), מבוסס על התפיסה המבוטאת בסוגיית שבת ד ע"א – ה ע"א, שכדי להתחייב באיסור הוצאה והכנסה, על העקירה וההנחה להתרחש על גבי שטח שיש בו לפחות ארבעה (על ארבעה) טפחים. בסוגייתנו השתמשו בהקשר זה בסברה ש'מחשבתו משויא ליה מקום', והוא רעיון ששורשיו מצויים כבר בדברי התנאים. וכך שנינו במשנה שבת י א: "המצניע לזרע, לדיגמא ולרפואה, הוציאו בשבת – חייב עליו כל שהוא; וכל אדם – אין חייבים עליו אלא כשיעורו...". הלכה זו קובעת שהגם שבדיני הוצאה קבועים שיעורים פורמליים מדויקים, הרי שכאשר כמות ההוצאה חשובה ומשמעותית בעיני האדם הוא חייב על ההוצאה אף כשהיא קטנה מאוד. לבסוף יש להעיר שסגנון התמודדותו של רבא בפסקא (ג) שבסוגייתנו דומה לסגנונו בכמה וכמה מקומות בתלמוד הבבלי.

(א) אמר רב יוסף: השתין ורק – חייב חטאת

הפסקות 'השתין ורק חייב חטאת' היא בסיס לדיון שבפסקא (ב) של הסוגיא. לולא הקביעה שמשנתנו מחייבת חטאת במקרה המתואר במשנה ייתכן שלא היה מקום לדיון שבפסקא (ב), שבו נבחנת משנתנו מנקודת מבטם של דיני הוצאה. הדברים שיוחסו כאן לרב יוסף נקבעו אפוא כאן כדי לשמש מבוא ויסוד לפסקא (ב). בהתאם לכך עולה השאלה אם אירע כאן מעשה עריכה משמעותי הרבה יותר, כלומר האם אלו דברים אותנטיים שאמר רב יוסף בהקשר למשנתנו?

דומה שהעובדה שמשנתנו מתייחסת לאיסור שהוא רק כעין הוצאה בצירוף קביעת משנה שבת י ג, שלפיה בהוצאות משונות¹ "פטור, שלא הוציא כדרך המוציאים"², מחזקת את ההשערה "שדברי רב יוסף כאן הם כעין העברה מדבריו בשבת שם (שבת קלז ע"ב וקמ ע"א)".³ ייתכן אפוא

1 וראו תוספתא שם, ט ח (עמ' 37).

2 בסוגיא הירושלמית על אתר (י ה, כו ע"ב) איתא: "אמר ר' יוסי ביר' בון: לא סוף דבר עומד ברשות הרב' ומשתין ברשות היחיד אלא אפי' עומד ברשות היחיד ומשתין ברשות היחיד ומתגלגלין ויורדין לרשות הרבים – אסור". מחד, ייתכן שיש לדייק מכאן ששיטת הירושלמי היא שקיים כאן איסור בלבד אבל לא חובת חטאת, אולם מאידך ניתן לטעון שדווקא במתגלגלין ויורדין אסור, אבל בהשתנה ישירה – חייב.

3 גולדברג, עמ' 281. השו"ת גולדברג, שבת, עמ' 345, הערה 1. לדעת גולדברג, רב יוסף לא התייחס לכל אחד מן המקומות שבהם מופיעים דבריו, וסוגייתנו היא מן המקומות הלא מקוריים. נראה שלרב יוסף היתה גישה כללית שלפיה איסורים שנוכרו במשנה ללא פירוט מידת חומרתם הם איסורי תורה שחייבים עליהם חטאת. ולראיה: משנה שבת ג ב: "אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתיתגלגל...", ובבבלי שם לח ע"ב: "איבעיא להו: גלגל מאי? אמר רב יוסף: גלגל חייב חטאת"; שם, כ א: "יר' אליעזר או: תולים את המשמרת ביום טוב ונותנין לתלויה בשבת. וחכמי או: אין [תולין] את המשמרת ביום טוב ואין נותנין לתלויה בשבת", ובבבלי שם, קלז ע"ב: "איבעיא להו: תלה מאי? אמר רב יוסף: תלה – חייב חטאת. אמר ליה אביי: אלא מעתה תלא כחא בסיכתא הכי נמי דמחייב? אלא אמר אביי: מדרבנן היא, שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול... איבעיא להו: שימר מאי? אמר רב כהנא: שימר – חייב חטאת. מתקיף ליה רב ששת: מי איכא מידי דרבנן מחייבי חטאת ורבי אליעזר שרי לכתחילה? מתקיף לה רב יוסף: אלמה לא? הרי עיר של זהב..."; שם, שם, ג: "אין שורים את החילתית בפורשים...", ובבבלי שם, קמ ע"א: "איבעיא להו: שרה מאי? תרגמא רב אדא נרשאה קמיה דרב יוסף: שרה – חייב חטאת. אמר ליה אביי: אלא מעתה שרה אומצא במים הכי נמי דמחייב! אלא אמר אביי: מדרבנן, שלא יעשה דרך שהוא עושה בחול"; שם, כב ב: "כל שבא בחמים לפני השבת שורים אותו בחמים [בשבת], וכל שלא בא בחמים לפני השבת מדיחין אותו בחמים בשבת חוץ מן המליח היישן וקוליים האיסיפנין שהדחתן היא גמר מלאכתן", ועל כך הקשו בבבלי שם, קמה ע"ב: "הדיח (קוליס) מאי? אמר רב יוסף: הדיח – חייב חטאת". וראו גם חולין קד ודברי על אתר (סטולמן, חולין, עמ' 23, הערה 1).

שדברי רב יוסף 'השתין ורק חייב חטאת' הפותחים את הסוגיא נוצרו על ידי בעלי הגמרא בהשראת דבריו במקומות אחרים,⁴ זאת כדי שיהיו פתח לבירור משנתנו מנקודת מבטם של דיני הוצאה.

(ב) [1] הא בעינא עקירה מעל מקום ארבעה וליכא!

שאלת הגמרא "הא בעינא עקירה מעל מקום ארבעה" מבוססת על התפיסה המבוטאת בסוגיית שבת ד ע"א-ה ע"א.⁵ לפי תפיסה זו, כדי להתחייב באיסור הוצאה והכנסה, על העקירה וההנחה להתרחש על גבי שטח שיש בו לפחות ארבעה (על ארבעה) טפחים. בהתאם להנחה זו התלבטו בסוגיית שבת הנ"ל בהבנת דברי התנא במשנה שבת א א: "פשט העני את ידו לפניו" וכו'. ברור שהתירוץ בסוגיית שבת זו: "ידו של אדם חשובה לו כארבעה על ארבעה",⁶ לא יכול היה להיאמר בסוגייתנו, ועל כן הומצא כאן פתרון אחר לבעיה.

(ב) [1]-[2] מחשבתו משויא ליה מקום

שורשיו של רעיון ההחשבה, לכל הפחות בדיני הוצאה, מצויים כבר בדברי התנאים. שנינו במשנה שבת י א: "המצניע לזרע, לדיגמא⁷ ולרפואה, הוציאו בשבת – חייב עליו כל שהוא; וכל אדם – אין חייבים עליו אלא כשיעורו...". הלכה זו קובעת שהגם שבדיני הוצאה קבועים שיעורים פורמליים מדויקים, כאשר כמות ההוצאה חשובה ומשמעותית בעיני האדם הוא חייב על ההוצאה אף כשהיא קטנה מאוד.⁸ וכך נראה שיש להבין את הביטוי המשמש בסוגייתנו: 'מחשבתו משויא ליה מקום', כלומר מחשבתו⁹ של האדם מבטלת את הצורך בשיעור פורמלי

4 על העתקת דברי אמוראים ממקום למקום ראו אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 482-483; רובינשטיין, לחקר סדור התלמוד, עמ' 22; וייס, לחקר התלמוד, עמ' 7-8; גייקובס, פסודואפיגרפיה, עמ' 46-59; פרידמן, השוכר – הפירושים, עמ' 381-382; הנ"ל, השוכר – הנוסח, עמ' 21.

5 דרישה זו, הנוכרת מלבד בסוגייתנו רק בסוגיא הנ"ל במסכת שבת, אינה עולה בקנה אחד עם דברי התנאים בכל מקום וכנראה גם עם דברי אמוראים במקומות אחרים. כך עולה מניתוח הסוגיא ההיא במסכת שבת. גם הראשונים התלבטו במקורו של העיקרון. ראו לדוגמה: חידושי הרשב"א על מסכת שבת (ד ע"ב ד"ה הא, עמ' ט). אמנם שם, בסוגיא מפותחת היטב, הובאו שש דעות בניסיון ליישב את דברי המשנה הראשונה במסכת שבת, 'פשט העני את ידו', עם הקביעה הנ"ל, ולבסוף הסיקו את מה שנראה כמהלך ספרותי מתוכנן היטב (ראו הלבני, שבת, עמ' ט): "אלא אמר רבא: ידו של אדם חשובה לו כארבעה על ארבעה". אגב, הגמרא גם מייחסת שם לר' יוחנן את הקביעה: "ידו של אדם חשובה לו כארבעה על ארבעה", אולם ראו מה שכתבו הלבני, שם, עמ' יא, הערה 10, וריצ"ד, עמ' יז. וראו גם יפה עינים על מסכת שבת (ק ע"א ד"ה והא לא נח, עב ע"א), הכותב: "ולהירושל' ל"ב הנחה על דע"ד".

6 על פיקציות משפטיות מעין אלו ראו מוסקוביץ, המשגה, עמ' 163-199.

7 על הכתיב 'דיגמא' ראו ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 291.

8 לכל העניין ראו אנציקלופדיה תלמודית, ערך אחשביה (א, עמ' תעב-ו).

9 הביטוי 'מחשבתו משויא ליה מקום' מבוסס על התפיסה שלפיה רצונו של אדם להוציא חפץ מסוים מרשות אחת לחברתה הוא תחליף לדרישות פורמליות שונות של דיני הוצאה. כלומר, גם אם החפץ אינו ניצב על גבי מקום ששטחו ארבעה (על ארבעה) טפחים, הרי 'מחשבתו' = רצונו של האדם משווה למיקומו הראשוני מעמד של 'מקום' *par excellence*, בהתאם לכך פירשו ראשונים שדי בכך שהאדם יהיה מעוניין שההוצאה תבצע מעל גבי מקום מסוים כדי שמחשבתו תשווה למקום שהוא מעמד של 'מקום ארבעה'. לדוגמה, רבינו חננאל (צט ע"א ד"ה לא יעמוד וכו', עמ' ריד) סבר שמחשבתו היא כל החשבה שיש לאדם ממנה הנאה: "להנאתו". וכעין זה הסביר הריטב"א (צט ע"א ד"ה מחשבתו משויא ליה, עמ' תתפג) בשם רבינו יצחק, מבעלי התוספות: "ואהניא ליה מחשבתו לכך" (גישת רש"י: "מחשבתו – שהוא צריך לכך", יכולה להתפרש לשני פנים, שכן המילה 'צורך' עשויה לשמש כמוכן 'צורך' = 'מוכרח'). אולם בעלי התוספות (צט ע"א ד"ה מחשבתו) פירשו: "דווקא בכי האי גוונא דנהנה במקום טפי מ במקום אחר". לדעתם יש צורך בותרון ממש למקום שאותו בחר האדם. פירוש זה נוצר בשל קושיא שהעלו בסוגיית שבת ד ע"ב: מדוע העמידו רבה ורב יוסף שם את המשנה כתנאים מסוימים, והרי יכלו לומר: "מחשבתו משויא ליה מקום". ותי' ר"ת דהא דאמר מחשבתו משויא ליה מקום היינו היכא דלא ניחא ליה בענין אחר אלא בענין זה כמו משתין ורק, שאינו יכול להשתין או לרוק בענין אחר, וכן זרק בפי כלב, שרצונו שיאכלנו הכלב או שישרוף העץ בכבשן... אבל הכא אינו חושש אם מקבל בידו או בכלי אחר" (תוספות, ד ע"ב ד"ה אלא א"ר יוסף). דרישה גבוהה אף יותר הוצגה על ידי רבינו פרץ (צט ע"א ד"ה מחשבתו משויא ליה, עמ' שא): "ונראה לי דלא שייך למימר מחשבתו משויא ליה מקום אלא דוקא היכא שאותו מקום צריך למחשבתו, שאינה יכולה להתקיים בענין אחר אלא באותו מקום שאין רחב ארבעה".

ומשווה למקום שעל גביו מתרחשת ההוצאה מעמד השווה לזה של מקום ששטחו ארבעה (על ארבעה) טפחים.

תירוץ הגמרא "מחשבתו משויא ליה מקום" (ב[1] מופיע בשבת קב ע"א. שם ביקשו לעמוד על גישתו של רבא: ¹⁰ "זרק ונחה בפי הכלב או בפי הכבשן – חייב", ¹¹ המנוגדת למשנה שבת יא ז: "קלטה כלב או שנשרפה – פטור". הגמרא טענה ששני המקורות אינם סותרים זה את זה ושהמחלוקת נובעת מן העובדה שכל אחד מן המקורות התייחס לנסיבות שונות: "התם דלא מכויין, הכא דקא מכויין". כדי לחזק חילוק זה ולהוכיח שכוונת האדם היא קריטריון משמעותי בהלכות הוצאה הביאו בעלי אותה סוגיא מקור תנאי נוסף שניתן להסבירו בעזרת מדד הכוונה. בעלי הגמרא ציטטו את משנה כריתות ג ד, שממנה משתמע שאדם שמוציא אוכלים בפיו בשבת חייב משום הוצאה אף ש"אין דרך הוצאה בכך". על כך העירה הגמרא: "ואמאי? הא אין דרך הוצאה בכך!", והשיבה: "כיון דקא מיכוין". כלומר, כוונתו של המוציא קובעת מה נחשב לדרך הוצאה וגורמת לו להתחייב בדיני הוצאה.

דא עקא, הסוגיא בשבת אינה מסתפקת בקביעה "כיון דקא מיכוין" אלא ממשיכה בסגנון הקרוב לזה המצוי בסוגייתנו: "מחשבתו משויא ליה מקום, הכא נמי: כיון דקא מיכוין, מחשבתו משויא ליה מקום". ברם ניסוח זה: "כיון דקא מיכוין מחשבתו משויא ליה מקום", נראה קשה ומגומגם. במאי עסיקין, בהחשבה או בכוונה?! ובכלל, הרי הסוגיא בשבת עוסקת בשאלה "הא אין דרך הוצאה בכך", ומנין אפוא עץ יסוד ה'מקום' ("משויא ליה מקום")?! בסוגייתנו, שהתעמקה בשאלה "הא בעינא עקירה מעל גבי מקום ארבעה וליכא", אכן היה מתאים התירוץ "מחשבתו משויא ליה מקום". אבל בסוגיא בשבת אין לאזכור "משויא ליה מקום" כל מובן!

מסתבר אפוא שמסוגייתנו חדר יסוד זה לסוגיא בשבת. ואפשר שאזכור שיטת רבא ("זרק לפי הכלב בפי הכבשן – חייב") בשתי הסוגיות הוא שהביא עורך מאוחר לנסח מחדש את סוגיית שבת קב ע"א בדמותה של סוגייתנו. עורך זה החדיר את הרכיב "מחשבתו משויא ליה מקום" תוך שהוא משתמש בסגנון ההוכחה בסוגייתנו: "הא... אלא מחשבתו משויא ליה מקום, הכא נמי... מחשבתו משויא ליה מקום".¹²

(ג) בעי רבא

סגנון התמודדותו של רבא כאן, העשוי בדפוס: "בעי פלוני: ... בתר X אזלינן... או (דילמא בתר) Y (אזלינן)", דומה לסגנונו בכמה וכמה מקומות בתלמוד הבבלי.¹³ סגנון זה מופיע גם אצל בן דורו,

10 בדפוס: "רבה", ובכ"י מינכן: "רב"! ברם בכ"י אוקספורד, שם: "רבא". ובסוגייתנו, בכל עדי הנוסח: "רבא".

11 בפשוט, דברי רבא הם כבואה לדברי רבי בתוספתא (שם, י יט [עמ' 45]), החולק על חכמים בזה: "הזורק מרשות הרבים לרשות היחיד ונזכר לאחר שיצא מידו, קלטה אחר או קלטה כלב או שנשרפה – ר' מחייב וחכמים פוטרין".

12 אפשרות נוספת שניתן להעלות היא ששתי הסוגיות סוגנו על ידי עורך אחד. עורך זה ביקש לקשר בין שתי הסוגיות באמצעות החדרת מימרתו של רבא והקושיא עליה לסוגייתנו. הניסוח הדומה והאלמנט "מחשבתו משויא ליה מקום" המשותפים לשתי הסוגיות נובעים מהעובדה שאותו אדם סגן את שתייהן.

13 שבת דף ה ע"ב = שבת ק ע"א: "בעי רבא: אגוז בכלי וכלי צף על גבי מים – בתר אגוז אזלינן, והא נייה, או דילמא בתר כלי אזלינן והא נייד תיקו"; קידושין ז ע"ב: "בעי רבא: שתי בנותיך לשני בני בפרוטה, מהו? בתר נתן ומקבל אזלינן, והאיכא ממונא, או דילמא בתר דידהו אזלינן ולא איכא ממונא? תיקו"; נדה מג ע"א: "בעי רבא: גוי שהיה רוד וטבל, מהו? אם תימצא לומ': בתר עקיר' אזלינ' לחומר', אבל הכא דלקולא – לא; או דילמ' לא שנא? תיקו"; שם: "בעי רבא: זבה שנעקרו מימי רגלי וירדה וטבלה, מהו? אם תימצא לומ': בתר עקיר' אזלינ' לחומר', אבל הכא דלקולא – לא; או דילמ' לא שנא? תיקו"; שם: "בעי רבא: גויה שנעקרו מימי רגליה וירדה וטבלה, מהו? אם תימצא לומ': בתר עקירה אזלינ' ואעיג דמצי נקיט להו, הני מילי דישר' דטומאה דאוריית', אבל גויה, דטומ' דרבנ' – לא; או דילמ' לא שנא? תיקו"; בבא קמא יז ע"ב: "בעי רבא: דרסה על כלי ולא שברתהו ונתגלגל למקום אחר ונשבר מאיליו, מהו? בתר מעיקרא אזלינן וגופיה הוא, או דלמ' בתר תבר מנא אזלינן וצורות ניהו?"; זבחים לא ע"א: "בעי רבא (בדפוסים): 'רב אשי', אבל בכל כתבי היד: 'רבא' [כתב יד מינכן ופאריס: 'רבה']"; חישב לאכול כזית בשני בני אדם, מהו? בתר מחשבה אזלינן דאיכא שיעורא, או בתר אוכלין אזלינן וליכא שיעורא?"; שם, לא ע"ב: "בעי רבא: חישב לאכול כזית בשני בני אדם, מהו? בתר מחשיב אזלינן והאיכא שיעורא, או דלמא בתר אוכלין אזלינן והא ליכא שיעורא?".

רמי בר חמא,¹⁴ ופעמים מועטות מפי אמוראים שפעלו בארץ ישראל,¹⁵ אולם ייתכן שאין זה סגנונם המקורי אלא שדבריהם סוגנו בעקבות הדפוס הבבלי הרווח.

14 נזיר סד ע"א: "בעי רמי בר חמא: מת בכלי וכלי צף על פני המים, מהו? בתר כלי אולינן או בתר מיתא אולינן?"; שם: "בעי רמי בר חמא: נטמא בתוך מלאת ונודע לו לאחר מלאת, מהו? בתר ידיעה אולינן וידיעה אחר מלאת היא, או לא?".

15 מנחות סט ע"ב: "בעי ר' שמע' בן פזי: שיבולת נרד שהביאה שלישי קודם לעומר ועקרה ושתלה והביאה לאחר העומר והוסיפה, מהו? בתר עיקר אולינן ושרייה עומר, או דילמ' בתר תוספת אולינן ועד שיבא עומר הבא?"; חולין צב ע"ב: "בעי ר' ירמיה: אית ליה לעוף ועגיל, אית ליה לבהמה ולא עגיל, מאי? בתריה דידיה אולינן או בתר מינה אולינן? תיקו".